

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

Σοφόν το σοφόν.

ΕΚΔΟΣΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΣΤΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ (ΕΝ ΤΩ ΠΕΡΙΒΟΛΩ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ)

1885

Ε.Υ.Α. ΕΠΕ Κ.Α.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΕΝ ΤΟΙΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΙΣ ΚΑΙ ΥΦΗΡΕΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΝ ΤΟΙΣ ΕΘΝΙΚΟΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΙΣ

Συμφώνησεν ὁ συγγραφεὺς.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ (ΕΝ ΤΟΙΣ ΝΕΜΕΒΟΛΑΙΣ ΤΗΣ ΕΟΥΛΗΣ)

1885

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ σεσημασμένον ἰδίᾳ τοῦ συγγραφέως χειρὶ θεω-
ρεῖται ὡς ἐκ τυποκλοπίας προσερχόμενον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν
νόμον.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΡΑΪΤΗΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΗΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΙ ΣΧΟΛΗΙ

ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΤΑΥΤΑ ΠΡΟΟΙΜΙΑ

ΕΥΛΑΒΩΣ ΑΦΙΕΡΟΙ

Ο ΦΙΛΟΠΟΝΗΣΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Τοῖς ἐντευξομένοις !

Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο ἐφιλοπονήσαμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διὰ ζώσης φωνῆς μαθημάτων τοῦτο μὲν τοῦ ἀειμνήστου ἡμῶν διδασκάλου **H. Lotze** τοῦτο δὲ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ **M. Drobisch**, προσλαβόντες μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν καὶ τινὰς πρακτικὰς τοῦ **A. Trendelenburg** παρατηρήσεις περὶ τῆς σημασίας καὶ χρήσεως τῶν συλλογιστικῶν ἰδίᾳ σχημάτων.

Τὰ περιχλεῖθ' ὀνόματα τῶν κορυφαίων τούτων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐρμηνευτῶν τῆς λογικῆς καὶ διδασκάλων ἀπαλάττουσιν ἡμᾶς νομίζομεν πλὴν φροντίδος πρὸς σύστασιν τοῦ ἐν τῷ πονηματίῳ τούτῳ ἐπιστημονικῶς περιεχομένου.

Θὰ ὑπελείπετο δ' ἴσως μόνον νὰ προλογίσωμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διαρρυθμίσαντες ἐξεθήκαμεν ἡπλοποιημένᾳ τὰς ἀκαδημαϊκὰς διδασκαλίας τόσῳ σπουδαίων φιλοσόφων, ὅπως ἀποθῶσιν εὐληπτοί, χρήσιμοι καὶ λυσιτελεῖς πρὸς τὸν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν προορισμὸν τοῦ βιβλιαρίου τούτου. Ἄλλ' ὅπου λαλοῦσι τὰ πράγματα εἶναι περιτοὶ οἱ λόγοι, καὶ ὅπου δὲν λαλοῦσιν, ἔτι περιττότεροι. Οἱ περὶ τῶν ἀρετῶν ἐπιστημονικῆς τινος ἐργασίας εἰλικρινῶς ἐνδιαφερόμενοι ἀνακαλύπτουσιν αὐτάς, ὑπαρχούσας, ἐν τῷ κειμένῳ. Οἱ πρὸς ἀνακάλυψιν κακιῶν μόνον ἀνασκαλεύοντες καὶ μικροσκοποῦντες δὲν ἀναδιδάσκονται ὑπὸ τῶν προλόγων.

Τοῦτο μόνον εὐχόμεθα ἡμεῖς ἐνταῦθα, ἡ πληθὺς τῶν παραγράφων τοῦ βιβλίου νὰ μὴ ἀποτρέψῃ μῆτε τοὺς μὲν μῆτε τοὺς δὲ ἀπὸ τῆς προσεκτικῆς αὐτοῦ ἀναγνώσεως: Ἄντι νὰ συμπτύζωμεν τὸ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδακτέον ποσὸν τῆς λογικῆς ὕλης οὕτως, ὥστε νὰ χωρήσῃ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ τελευταίου νόμου προδιαγραφέντων στενοτάτων ὀρίων, ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον ν' ἀναπτύξωμεν αὐτὸ οὕτως, ὥστε νὰ χωρήσῃ ἐντὸς τῶν κεφαλῶν ἐκείνων, ὑπὲρ ὧν συνετάξαμεν τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο.

Ἔχομεν δὲ τὴν ἀδυναμίαν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι διὰ τῆς μεθόδου ἡμῶν ταύτης ὄχι μόνον τὴν διδασκομένην νεολαίαν ὠφελοῦμεν, ἀπαλάσσοντες αὐτὴν πλείστον περιττῶν κόπων, ἀλλὰ καὶ βοηθοῦμεν ἐν μέρει ἐκείνους ἐκ τῶν ἡμετέρων συναδέλφων, ὅσοι ἀναλαμβάνουσι τὴν τῆς λογικῆς διδασκαλίαν. Χάριν τούτων κυρίως παρεθήκαμεν τὰς ἐρμηνευτικὰς ἐξηγήσεις μιᾶς ἐκάστης τῶν ἀρχῶν τῆς διανοήσεως, καὶ ἀνεπτύξαμεν τὸ δεύτερον τῆς λογικῆς μέρος ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, τοῦτο μὲν ὅπως οἰκοδομῶσιν ἐπὶ γνωστῶν καὶ ἀσφαλῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν βάσεων, τοῦτο δὲ ὅπως πεισθῶσιν ὅτι τὸ μάθημα τῆς λογικῆς δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ διδάσκηται οὕτως ὥστε ν' ἀποβαίῃ καὶ πρακτικῶς χρήσιμον τοῖς διδασκομένοις.

Γ. Μ. Β.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. **Λογική** ονομάζεται ἡ ἐπιστήμη ἢ ἐκθέτουσα τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες, καθ' οὓς πρέπει νὰ σχηματίζεται καὶ ἐκφέρεται πᾶν διανόημα, ἐὰν μέλλῃ νὰ ᾔηται ὀρθὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν ἀλήθειαν.

§ 2. **Τὸ ἔργον τῆς λογικῆς** περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐξετάζῃ μόνον κατὰ πόσον τὰ στοιχεῖα τῶν διανοημάτων τυγχάνουσι πρὸς ἀλληλα συνδεδεμένα κατὰ τὰς ἀναγκάσας, ἐσωτερικὰς αὐτῶν σχέσεις καὶ οὐχὶ κατὰ τυχαίας, ἐξωτερικὰς συμπτώσεις τῶν ἐξ ἧν συνίστανται παραστάσεων.

§ 3. Ἡ λογικὴ, ἐρ' ὅσον ζητεῖ νὰ ὀρίσῃ τὴν ὀρθότητα οὐχὶ τοῦ περιεχομένου τῶν διανοημάτων ἀλλὰ μόνον τοῦ εἶδους τῆς συνδέσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἀσχέτως πρὸς τὴν ὕλην, ἡγουν πρὸς οἶον δῆποτε δυνατὸν αὐτῶν περιεχόμενον, ονομάζεται **καθαρὰ λογικὴ**. **Ἐφηρησμένη** δὲ λέγεται, καθ' ὅσον ποιούμεθα χρῆσιν τῶν κανόνων αὐτῆς ἀναφορικῶς πρὸς ὀρισμένα τῆς νοήσεως ἡμῶν περιεχόμενα. Κατὰ ταῦτα ἡ καθαρὰ λογικὴ εἶναι ἀπλῶς **κανονικὴ τέχνη**, ἢ ἐπιστήμη εἰδολογική.

§ 4. Ὡς εἰδολογικὴ ἐπιστήμη ἡ λογικὴ σκοπὸν ἔχει νὰ γνωρίζῃ ἡμῖν οὐχὶ τὴν πραγματικὴν ἀλλὰ τὴν κατ' εἶδος ἀληθειαν: Τὸ λογικῶς ὀρθὸν δὲν ἐπεταί ὅτι πρέπει νὰ ᾔηται καὶ πραγματικῶς ἀληθές. Μόνον ἐκ τῆς σημασίας τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου πηγάζει ἀναγκαστικῶς, ὅτι τὸ λογικῶς ἐσφαλμένον δὲν εἴμπορεῖ νὰ ᾔηται πραγματικῶς ἀληθές. Διὰ τοῦτο ὁσάκις ἐκ τῆς παραδοχῆς μιᾶς, τέως ἀληθοῦς νομιζομένης, ὑποθέσεως

καταλήγομεν, δι' ὀρθῶς λογικῆς μεθόδου, εἰς ἐξαγόμενα ἀντιφάσκοντα πρὸς ἀναντίρρητόν τινα πραγματικὴν ἀλήθειαν, συμπεραίνομεν ἀναγκαστικῶς ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐκείνη κακῶς ἐξελαμβάνετο ὡς ἀλήθεια.

§ 5. Ἡ λογικὴ λοιπὸν οὔτε τὸ νοεῖν, οὔτε τὸ ὀρθῶς διανοεῖσθαι ἐπαγγέλλεται νὰ διδάξῃ κυρίως· ἀλλὰ παρέχει ἡμῖν ἐν τῷ συνόλῳ τῶν κανόνων αὐτῆς τὸ ὄργανον, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον κρίνοντες, συμπεραίνομεν ἐκάστοτε περὶ τῆς ἀληθείας ἢ μὴ ἀληθείας τοῦ εἶδους τῶν ἐκφερομένων διανοημάτων. Οὐχ' ἤττον ὅμως ἡ ἐπιμελὴς τῶν λογικῶν κανόνων χρῆσις καθίστησιν ἡμᾶς ἰσχυροτέρους καὶ περὶ τὸ οἰκοθεν ὀρθῶς διανοεῖσθαι, ὅπως ἢ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γυμναστικῆς συνεχῆς τῶν μελῶν ἡμῶν ἀσκησις ὄχι μόνον περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν δεξιωτέρους μᾶς ἀναδεικνύει, ἀλλὰ καὶ τὰς σωματικὰς ἡμῶν δυνάμεις πολλαπλασιάζει. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ **θετικὴ ἐκ τῆς λογικῆς ὠφέλεια**. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ λογικὴ εἶναι γυμναστικὴ τοῦ πνεύματος· καὶ δὴ τόσῳ μᾶλλον ἀξιοσπούδαστος, ὅσῳ πολυτιμότεραι εἶναι αἱ πνευματικαὶ ἀπὸ τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ὅσῳ μεγαλητέρα εἶναι ἡ ἀξία τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς ὕλης.

§ 6. Ἡ λογικὴ διαιρεῖται εἰς τὴν *Στοιχειολογίαν* καὶ τὴν *Μεθοδολογίαν*.

Στοιχειολογία ὀνομάζεται τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος, ἐν ᾧ τὰ ἐξ ὧν συνίστανται τὰ διανοήματα ἡμῶν στοιχεῖα, μετὰ πασῶν τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν πρὸς σύνδεσιν αὐτῶν κανόνων, ἐκτίθενται αὐτὰ καθ' ἑαυτά.

Μεθοδολογία ὀνομάζουσι τὸ δεύτερον τῆς λογικῆς μέρος, ἐν ᾧ ἐκτίθενται οἱ κανόνες, καθ' οὓς τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐπεξεργαζόμενα συναρμολογοῦνται λογικῶς, ὅπως ἀπαρτίσωσιν ἑνιαῖον σύνολον συναφῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

§ 7. Τ' ἀποτελοῦντὰ τὰ διανοήματα ἡμῶν στοιχεῖα εἶναι ἔννοιαι, κρίσεις καὶ συλλογισμοί. Κατὰ ταῦτα ἡ στοιχειολογία διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια: τὸ περὶ ἐννοιῶν, τὸ περὶ κρίσεων καὶ τὸ περὶ συλλογισμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΕΝΝΟΙΩΝ

§ 8. Ἐννοια ὀνομάζεται πᾶσα παράστασις, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον, ἐὰν μὲν εἶναι ἀπλοῦν, νοεῖται ὡς ἐνιαῖόν τι ὅλον, διακρινόμενον παντὸς ἄλλου περιεχομένου· ἐὰν δὲ εἶναι σύνθετον, νοεῖται ὡς συναφές τι σύνολον, τὰ συστατικὰ τοῦ ὁποίου συνάπτονται εἰς αὐτοτελεῆ ἐνότητα, κατὰ τάξιν ὀριζομένην ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἐν αὐτῷ μονίμου στοιχείου. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως νοεῖται ἀνεξάρτητον τῆς πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένης παραστατικῆς ἐνεργείας ὑποκειμένου τινός, καὶ ἄσχετον πρὸς τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον, ἐὰν ἡ παράστασις δὲν εἶναι πλάσμα μόνον τῆς φαντασίας, ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφορμὴ καὶ βάση τῆς γενέσεως αὐτῆς.

§ 9. Ἐννοια λοιπὸν τραπέζης εἶναι οὐχὶ ἡ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν εἰκὼν μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν ἣ ὠρισμένα ἀντιπροσωπεύονται τόσον αἱ μερικαὶ καὶ τυχαῖαι ταύτης τῆς τραπέζης ιδιότητες, ὅσον καὶ ἡ ἰδιαιτέρα διάθεσις, ἣν προξενεῖ τῷ παριστῶντι, ὡς ψυχικὴ αὐτοῦ κατάστασις, ἀλλ' ἐκείνη τοῦ ἐπίπλου τούτου ἡ ἰδέα, ὡς μόνιμον τῆς ὁποίας περιεχόμενον νοεῖται μία στερεὰ ἐπίπεδος ἐπιφάνεια ὀριζοντεῖως στηριζομένη ἐπὶ ἐδραίας βάσεως, ἀδιάφορον τίνος ὑλικοῦ ἢ μεγέθους ἢ

σχήματος ἢ ἐργασίας ἢ χρώματος ἢ ἀξίας εἶναι. Ἐννοια ἐπίσης εἶναι τὸ ὄνομα πλοῖον, ἐὰν νοεῖται μόνον ὡς κατασκευάσμα κοῖλον, ἀδιάβροχον, κατάλληλον γὰ ἐπιπλῆη ἐπὶ τῶν ὑδάτων βαστάζον, πρὸς μεταφοράν, ἐμψυχα ἢ ἀψυχα ὄντα· καὶ ὡς ἔχον οὐχὶ ὠρισμένον τι μέγεθος ἢ σχῆμα ἢ κίνησιν κτλ. ἀλλ' ἀπλῶς νοούμενον ὡς ἔχον μέγεθος τι ἐν γένει, σχῆμά τι ἐν γένει, κίνησιν τινα ἐν γένει κτλ. Ἐπίσης ἐννοιαί εἶναι αἱ παραστάσεις τῶν καθ' ἕκαστα χρωμάτων ἢ τόνων· παραστάσεις οἷαι τὰ: θερμόν, ψυχρόν, πικρόν, γλυκὺ κττ, ἐφ' ὅσον τὸ περιεχόμενον αὐτῶν νοεῖται ὡς αὐτοτελῆς ἐνότης, ὡς ἐνιαῖον δηλαδή καὶ ταυτὸν ἑαυτῷ ὄλον, διακρινόμενον παντὸς ἄλλου παραστατικοῦ περιεχομένου, καὶ διὰ τοῦτο δικαιούμενον γὰ φέρη ἐν ἴδιον ὄνομα.

§ 10. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἔπεται, ὅτι πᾶσα ἐννοια ἀπαξ μόνον ὑπάρχει ὡς ἐννοια, ἀδιάφορον ποσάκις καὶ ὑπὸ πόσων νοεῖται. Ὅτι ἐννοιαὶ ὑπάρχουσιν οὐ μόνον τῶν πράγματι ὄντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὡς δυνατῶν νοουμένων, οἷα εἶναι τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας. Ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἢ ἀπλοῦν ἢ πολλαπλοῦν· τὰ δὲ συνιστῶντα τὰ τοιαῦτα περιεχόμενα στοιχεῖα εἶναι καὶ αὐτὰ πάλιν ἐννοιαί, ἀποτελοῦσαι μίαν ἄλλην, μόνον καθ' ὅσον νοοῦνται ἐν αὐτῇ συνημμέναι εἰς μίαν ἐνότητα καθ' ὠρισμένην τινὰ πρὸς ἀλλήλας σχέσιν.

§ 11. Ἐννοιαὶ ἐν αἷς οὐδεμία ἄλλη περιέχεται ὀνομάζονται ἀπλαῖ· τούναντίον σύνθετοι ὀνομάζονται αἱ ἐννοιαὶ ἐὰν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν συνίσταται ἐκ περισσοτέρων ἐννοιῶν. Ἀπλαῖ εἶναι αἱ ἐννοιαὶ ὄν, τί, λευκόν, γλυκὺ, κττ. Σύνθετοι δὲ αἱ: τράπεζα, πλοῖον, οἶκος κττ.

Τὰς ἐννοίας αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἄλλης τὰς ὀνομάζομεν **χαρακτῆρας** ἢ **γνωρίσματα** τῆς ἐννοίας ταύτης, ἐπειδὴ δι' αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς συναφείας αὐτῶν χαρακτηρίζεται ἢ τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦσιν ἐννοια οὕτως, ὥστε γὰ γνωρίζηται κατὰ τὰς πρὸς ἄλλας ἐννοίας συγκρίσεις αὐτῆς. Τὰ γνωρίσματα λοιπὸν χρησιμεύουσιν ἡμῖν πρὸς σύγκρι-

σιν και διαστολήν τῶν ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας και ἀπ' ἀλλήλων.

§ 12. Ἐκ τῶν γνωρισμάτων μιᾶς ἐννοίας τὰ μὲν ἀνήκουσιν ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν και καλοῦνται διὰ τοῦτο ἕξια αὐτῆς γνωρίσματα· τὰ δὲ ἀνήκουσι και εἰς ἄλλας συγχρόνως και καλοῦνται κοινά. Τῆς ἐννοίας τρίγωνον ἴδιον γνώρισμα εἶναι τὸ ὅτι ἔχει τρεῖς γωνίας· κοινὸν δὲ τὸ ὅτι εἶναι σχῆμα. Διότι πλὴν τοῦ τριγώνου οὐδὲν ἄλλο σχῆμα ἔχει τρεῖς γωνίας. Ἐνῶ σχῆμα ἔχουσι και αἱ γραμμαὶ και τὰ τετράγωνα και οἱ κύκλοι.

Τὰ ἴδια γνωρίσματα διαφόρων ἐννοιῶν ὀνομάζονται και διακριτικοὶ αὐτῶν χαρακτηῆρες· ἐπειδὴ δι' αὐτῶν κυρίως κατορθοῦται ἡ τῶν ἐννοιῶν ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις.

Τὰ ἴδια και τὰ πρὸς ἄλλας κοινὰ γνωρίσματα μιᾶς και τῆς αὐτῆς ἐννοίας, ἐπειδὴ νοοῦνται συνημμένα ἐν αὐτῇ εἰς μίαν ὀλικὴν ἐνότητα, λέγονται σύμφωνα ἢ συνιόντα ἢ συμβιβαστὰ γνωρίσματα. Οὕτως αἱ ἐννοιαὶ: ὑγρόν, ῥέον, ταχύ, θολόν, ψυχρόν, εἶναι σύμφωνα γνωρίσματα ἐν τῇ ἐννοίᾳ χείμαρρος. Στερεόν, στιλπνόν, ψυχρόν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ πάγος. Τὰ σύμφωνα τῶν ἐννοιῶν γνωρίσματα εἶναι και λέγονται ἀσύγκριτοι πρὸς ἀλλήλας ἐννοιαί.

Τὰ ἴδια γνωρίσματα δύο συγκριτῶν πρὸς ἀλλήλας ἐννοιῶν ἀποκλείουσιν ἀλλήλα, οὕτως ὥστε δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς χαρακτηῆρες μιᾶς και τῆς αὐτῆς τρίτης ἐννοίας. Ἐν και τὸ αὐτὸ σῶμα, ἢ μέρος σώματος (μάρμαρον) δύναται νὰ νοηθῆ ὡς λευκόν και βαρὺ και ἀδιαφανές, ἀλλ' οὐχὶ λευκόν και μέλαν, βαρὺ και ἔλαφρόν, διαφανές και ἀδιαφανές συγχρόνως και κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος. Τὰ τοιαῦτα ἀσυμβίβαστα γνωρίσματα εἶναι συγκριτὰ ἀλλὰ διεζευγμένα ἐννοιαί. Αἱ δὲ δι' αὐτῶν χαρακτηριζόμεναι ἐννοιαί εἶναι ἐπίσης και λέγονται ἀσύμφωνοι και ἀσυμβίβαστοι και διεζευγμένα.

Οὐσιώδη ἢ ἀναγκαῖα γνωρίσματα ἐννοίας τινὸς εἶναι πάντα τὰ ἴδια αὐτῆς γνωρίσματα και ἐκεῖνα ἐκ τῶν κοινῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἡ ἐννοία αὕτη. Οὐσιῶδες γνώρισμα εἶναι τὸ βάρος και ὁ ὄγκος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ φυ-

σικοῦ σώματος· διότι φυσικὸν σῶμα ἄνευ τούτων δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Εὐθύς ὡς τὸ νοήσομεν ἄβαρές, ἢ μὴ πληροῦν χωρὸν δὲν εἶναι πλέον φυσικὸν σῶμα.

Ἐπουσιώδη ἢ τυχαῖα γνωρίσματα ἐννοίας τινὸς εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀφαιρούμενα ἀλλοιοῦσι μὲν πάντοτε τὴν ἐννοίαν, ἀλλὰ δὲν φθείρουσιν αὐτὴν ὡς τοιαύτην. Ἡ πυκνότης ἢ κίνησις ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ τοῦ φυσικοῦ σώματος εἶναι τυχαῖα ἢ ἐπουσιώδη γνωρίσματα. Διότι τὸ φυσικὸν σῶμα εἴμπορεῖ νὰ ἔχῃ κατὰ τύχην ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πυκνότητα, εἴμπορεῖ νὰ ἤρεμῇ ἢ νὰ κινήται χωρὶς νὰ παύσῃ τοῦ νὰ ἦναι σῶμα. Τὰ ἐπουσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα ἔχει πᾶσα ἐννοία ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κοινὰ μετ' ἄλλων· ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι τὸ ἐπουσιώδες γνώρισμα ἐννοίας τινὸς δὲν δύναται νὰ ἦναι οὐσιώδες μιᾶς ἄλλης καὶ τ' ἀνάπαλιν.

Πρὸς τούτοις λέγονται **θεμελιώδη ἢ ἀρχικὰ** τῆς ἐννοίας γνωρίσματα τὰ ἀμέσως εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα· **παράγωγα** δὲ ἢ **ἐξηρητημένα** τὰ ἐκ τῶν ἀρχικῶν ἀναγκαίως ἐπόμενα· ὡς ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τοῦ λογικοῦ, ὅπερ εἶναι θεμελιώδες γνώρισμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ γένος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐνοργάνου, ὅπερ εἶναι θεμελιώδες γνώρισμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ: ζῶον.

§ 13. Τὰ γνωρίσματα μιᾶς ἐννοίας ὀνομάζονται καὶ **ὕλη** αὐτῆς· ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν τυγχάνουσιν ἐν αὐτῇ συνδεδεμένα εἰς ἓν ὄλον, **εἶδος** τῆς ἐννοίας ταύτης. Αἱ ἀπλαῖ ἐννοιαί, ὡς μὴ κεκτημένοι πολλοπλοῦν περιεχόμενον, δὲν ἔχουσιν εἶδος.

Τὸ ἐν τινὶ ἐννοίᾳ νοούμενον, εἴτε ἀπλοῦν εἴτε σύνθετον εἶναι, ὀνομάζεται **ποιὸν** τῆς ἐννοίας ταύτης.

§ 14. Αἱ ἐννοιαί ὀνομάζονται καθ' αὐτό, ἢ **ἀπόλυτοι** (λελυμένοι ἀπὸ πάσης σχέσεως) ἐννοιαί, ἐὰν ἀναφέρονται εἰς πράγματι ὄντα ἢ καὶ εἰς τοιαῦτα μόνον ἀντικείμενα νοήσεως, τὰ ὅποια φανταζόμεθα ὡς δυνάμενα νὰ ᾧσι καθ' ἑαυτά: Καθ' αὐτὸ ἢ ἀπόλυτοι ἐννοιαί εἶναι τὰ: ζῶον, φυτόν, λίθος, οὐρανός, χάος, τρίγωνον, ἐνιαυτός, δεκαπλάσιον. Θεός, ψυχὴ,

ἄτομον, στοιχεῖον, ἀγαθότης, κακία, Ἄθηνά, Νηρηίδες, Ἴπποκένταυρος, Χίμαιρα. Διότι νοοῦμεν, ἢ δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ταύτας καθ' ἑαυτὰς καὶ ἀνεξαρτήτους πάσης ἄλλης ἐννοίας. Ἀπεναντίας **σχετικαὶ** ὀνομάζονται αἱ ἐννοιαί, ἐν αἷς νοεῖται τὸ εἶδος τῆς σχέσεως, τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων αὐτοτελῶν, ἀπολύτων ἐννοιῶν. **Σχετικαὶ ἐννοιαὶ** εἶναι τὰ: Γάμος, ἀλληλογραφία, ἐμπορεία, διδασκαλία κττ. Αἱ **ἀπόλυτοι ἐννοιαί**, ὧν τὰς σχέσεις ἐκφράζουσιν αἱ ἀνωτέρω **σχετικαὶ** εἶναι τὰ: Ἄνὴρ καὶ γυνή, ἐπιστέλλων καὶ ἀντεπιστέλλων, πωλῶν καὶ ἀγοράζων, διδάσκων καὶ διδασκόμενος, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰ μέλη ἢ τὰ στοιχεῖα τῶν **σχετικῶν**, καὶ δύνανται νὰ κληθῶσιν ἐννοιαὶ **συσχετικαὶ**, καθ' ὅσον ἡ μία νοεῖται πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλλην. **Συσχετικὰς ἐννοίας** δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει γλωσσικῶς δεδηλωμένη ἢ ἀντιπροσωπεύουσα τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν ἐννοια. Διὰ τοῦτο πολλοὶ τινες ὀνομάζουσι καὶ ταύτας ἀπλῶς **σχετικὰς**. Οὕτω **σχετικαὶ ἐννοιαὶ** θεωροῦνται ὅχι μόνον τὰ: πατήρ, κηδεμών, φίλος, ἰδιοκτῆτης, ποιεῖν πάσχειν, διδόναι λαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐννοιαὶ ἄνω κάτω· δεξιὰ ἀριστερά· ὑψηλὰ χαμηλά· ἀρχὴ τέλος κττ.

Ἡ σχέσις δύο ἢ περισσοτέρων ἐννοιῶν οὕτως, ὡς αἱ τελευταῖαι, ἀμοιβαίως ὀριζομένων ὀνομάζεται **σχέσις ἀντιθέσεως**.

§ 15. Αἱ ἐννοιαὶ λέγονται **ἀντίθετοι**, ἐὰν δὲν δύνανται νὰ παρασταθῶσιν ὡς σύγχρονα στοιχεῖα ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου τῆς νοήσεως. Δύο εἰδῶν ἀντίθεσιν διακρίνομεν ἐν ταῖς ἐννοίαις: **ἄμεσον** καὶ **ἔμμεσον**.

Δύο ἐννοιαὶ λέγονται **ἄμέσως ἀντίθετοι** ἢ **ἀντιφατικαί**, ἐὰν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ὡς Α καὶ οὐκ Α. Τοῦτέστιν ἐὰν τὸ ποιὸν ὅπερ καταφάσκεται ἐν τῇ μιᾷ ἀποφάσκεται ἐν τῇ ἑτέρᾳ, διὰ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ ἄρσεως· ὡς λ. χ. λευκός καὶ οὐ λευκός· δένδρον καὶ οὐ δένδρον· ἔστιν καὶ οὐκ ἔστιν. — Αἱ τοιαῦται ἐννοιαὶ ὀνομάζονται καὶ **ἀπολύτως ἀντίθετοι**.

Ἐμμέσως ἢ **σχετικῶς ἀντίθετοι** καλοῦνται αἱ ἐννοιαὶ,

ἐὰν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ὡς Α καὶ (οὐκ Λ) φ· τούτέστιν ἐὰν τὸ ποιόν, ὅπερ καταφάσκεται ἐν τῇ μιᾷ, ἀποφάσκεται ἐν τῇ ἐτέρᾳ, οὐχὶ δι' ἀμέσου αὐτοῦ ἄρσεως, ἀλλ' ἐμμέσως· δι' ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ ὑπ' ἄλλου τινὸς τοιούτου, τὸ ὁποῖον οὔτε περιέχει τὸ πρῶτον ὡς συστατικὸν αὐτοῦ, οὔτε περιέχεται ἐν αὐτῷ ὡς γνῶρισμα. (Ζῶον καὶ πάρδαλις· πλάτανος καὶ δένδρον). Ἐπομένως ἐμμέσως ἀντίθετοι εἶναι αἱ: λευκός καὶ πράσινος· δένδρον καὶ λίθος· κεῖσθαι καὶ ἴστασθαι· ἀρχὴ καὶ τέλος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι:

1ον Ἀντίθετοι ἔννοιαι, ἐπειδὴ συναναιροῦσιν ἀλλήλας, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξωσιν εἰς τὸ βάθος μιᾶς ἄλλης ὡς χαρακτηρὲς αὐτῆς.

2ον Ἀπόλυτος ἢ ἀντιφατικὴ ἀντίθεσις ὑφίσταται μεταξὺ δύο μόνον ἐνοιῶν ἐκάστοτε, ἐξ ὧν, ἐὰν τίθεται ἡ πρώτη, ἀναιρεῖται ἡ δευτέρα· καὶ ἐὰν τίθεται ἡ δευτέρα, ἀναιρεῖται κατ' ἀνάγκην ἡ πρώτη· ὥστε ἐκ δύο ἀντιφατικῶν ἐνοιῶν ἡ ἐτέρα κατ' ἀνάγκην ἀληθεύει: Ἐὰν τι εἶναι δένδρον, τότε ψευδές, ὅτι τοῦτο εἶναι οὐ δένδρον· καὶ ἐὰν τι δὲν εἶναι οὐ δένδρον, τότε κατ' ἀνάγκην ἀληθές ὅτι εἶναι δένδρον. Διότι ἐν τῇ ἀπείρῳ ἐνοιᾷ: οὐ δένδρον περιέχεται πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ φαντασθῇ τις ὡς δυνάμενον νὰ ὑπάρχη, πλὴν τοῦ δένδρου.

3ον Ἐμμεσος ἢ σχετικὴ ἀντίθεσις εἴμπορεῖ νὰ ὑπάρχη μεταξὺ περισσοτέρων συγχρόνως ἐνοιῶν, ἐξ ὧν, ἐὰν τίθεται ἡ μία, αἴρονται κατ' ἀνάγκην αἱ λοιπαί, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τ' ἀνάπαλιν: (ἐκτὸς ἐν τῇ τελείᾳ διαζεύξει, περὶ ἧς ἐν οἰκείῳ τόπῳ). Ὅ,τι εἶναι λίθος δὲν εἶναι βεβαίως οὔτε δένδρον οὔτε καπνός· ἀλλ' ὅ,τι δὲν εἶναι δένδρον δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἢ λίθος ἢ καπνός· εἴμπορεῖ νὰ ἦναι ζῶον, ἢ ἄλλο τι, οἷον δήποτε πλὴν τοῦ δένδρου. Ἐπίσης: ὅ,τι εἶναι λευκόν, δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἦναι συγχρόνως καὶ πράσινον· ἀλλ' ὅ,τι δὲν εἶναι πράσινον, δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀναγκαιῶς λευκόν. Εἴμπορεῖ νὰ ἦναι κίτρινον, ἢ ἐρυθρόν, ἢ νὰ ἔχη ἄλλο τι τῶν λοιπῶν χρωμάτων.